

РЕЦЕНЗИЯ

от професор д-р Паулина Теодорова Стойчева,

член на научно жури в конкурс за заемане на академичната длъжност „професор“ в Софийския университет “Свети Климент Охридски”, област на висше образование 2, хуманитарни науки; по 2.1. Филология (Литература за деца и фолклористика), ДВ бр.25/25.03.1925

Данни за конкурса Конкурсът за професор по Литература за деца и фолклористика е обявен от катедра „Музика“ на ФНОИ на Софийския университет „Свети Климент Охридски“. Няма процедурни нарушения при обявяването на конкурса. На обявения конкурс за академичната длъжност „професор“ се е явил един кандидат – доц. д-р Таня Казанджиева

Научни трудове. Изследователски приноси За конкурса доц. д-р Таня Казанджиева представя хабилитационен труд, който е издаден като самостоятелна книга под заглавие „Българска литература за деца извън клишето“, както и 15 статии и студии, отпечатани в различни научни издания и свързани с основните изследователски интереси на кандидатката.

Основният труд „Българска литература за деца извън клишето“, с който се представя Таня Казанджиева, съдържа общо 255 страници, от които 17 страници библиография.

Първото впечатление от предложения труд е свързано с избора на проблематика, представен чрез заглавието. Самата авторка на разработката подчертава, че стремежът на текста ѝ е да преодолее възприемателското клише по отношение на литературата за деца и юноши като неравноценна на литературата за възрастни - тип нагласа, която несъмнено все още присъства както сред по-широката четяща аудитория, така и сред някои от изследователите на литературата. Формулирано е желанието за преосмисляне или за преоценка на някои познати автори на текстове за деца чрез търсене на нов зрителен ъгъл към творчеството им или чрез вглеждане във малко познати текстове, останали встрани от изследователското внимание.

Акцентът върху малко известни автори и творби, поне за мен, подсказва и една друга възможност при формулирането на заглавието – „българската детска литература извън канона“, доколкото представените произведения са основно неканонични, макар че има и изключения като „Ян Бибиян“ на Елин Пелин, например. Основание за такова допускане ми дават предпочетените подходи и тип интерпретации на текстове, които не се отличават особено от познатите и утвърдените – представянето на различните автори чрез понякога очерково щрихиране на биографията, например, би било обяснимо в случаите, в които знанието за фигурата на даден автор е ограничено, непопулярно, достъпно само за конкретно ориентирания поглед на проучващия. В другите случаи обаче подобно представяне оставя впечатлението за следването на позната традиция, особено характерна за учебници, христоматии, помагала. Заедно с това при разглеждането на редица произведения интерпретативната част е стеснена за сметка на препращане към съдържанието или към констативност по отношение на различни теми и проблеми, което може да бъде полезно при представянето на непопулярните текстове, но понякога натежава и придава на разработката по-популярен характер. Сред първоначалните впечатления е и времевият обхват на разглежданите явления, който е несъмнено широк, а подредбата на главите следва основно хронологичния принцип – своеобразната „долна“ темпорална граница е начертана чрез група стихотворения на Цоньо Калчев, докато последната глава включва съвременни автори.

Трудът се състои от въведение, 12 глави и заключение. Проследяването на логиката в подбора на проблемите, поставени в центъра на отделните части, както и на механизмите за преминаване от една глава към друга, повдига въпроса за хомогенността на труда, определен от авторката като монография. Ще си позволя един по-дълъг цитат, който хвърля светлина върху начина, по който Т. Казанджиева мисли разработката си в нейната цялост: „В монографичния труд се откриват отговорите на незавършени полемики и посоки на изследвания като: кога за първи път и в качеството на какъв персонаж се появява „Дядо Мраз“ в нашата литература за деца (Цоньо Калчев), визионер ли е Елин Пелин и кое произведение представя прогностичните му идеи; кои „притаени“ страни от личността на писателя може да „покаже“ творчеството за деца (Матвей Вълев, Асен Босев); как литературата за деца от

житейска мисия, в тежки времена, се превръща в източник на сила за живот и убежище (Змей Горянин, Петър Завоев); извадени са от забравата подценявани и потулени творби на жени-писатели (Санда Йовчева, Дора Габе), открит е езическият пласт на някои произведения, възприемани само като фолклорни (Николай Райнов), представено е творчеството на писатели, останали извън пределите на родината, но закодирали етнокултурната си идентичност в творбите си за деца.” /с.5/ Маркирането на **основните проблеми** на всяка една глава в този пасаж тласка към заключението, че книгата носи и някои характеристики на сборник статии. Докато частите, разглеждащи произведения на Дора Габе, Емануил Попдимитров, Змей Горянин, Матвей Вълев показват определена степен на спойка по линията на проследяването на отношението към религиозното и неговите форми на присъствие в детски текстове, то главата, посветена на Елин Пелин, написаното за група стихотворения на Ц. Калчев, както и разработваният проблем по повод приказки на Н. Райнов, носят съвсем различен характер и смислови доминанти. Т. Казанджиева вижда обединяването на подбраните художествени текстове в открояването на различни техни характеристики, които, по думите на авторката, позволяват осъществяването на „процес” на „превръщане на българската литература за деца в значим социокултурен феномен” /с.6/ Вероятно това обобщение предполага и изясняване на връзката между „значим социокултурен феномен” и маргинализираните текстове и дори автори, които са във фокуса на вниманието на труда.

Първата глава от разработката за мен е интересна най-вече с разкриването на малко известни факти и литературен материал. Ясно личи, че в работата над „Македонска звезда” и по-специално над присъствието на **Ц. Калчев** в съответното издание, са вложени усилия, необходими при разглеждането на периодика. Те са ясно различими и на други места в труда – голямата част от разглежданите от Т. Казанджиева творби са публикувани в периодични издания, което ги поставя в своеобразен контекст и предполага определен вид възприятие.

Още тук искам да подчертая, че написаното от Т. Казанджиева би спечелило значително от очертаването на теоретична основа, която служи като отправна точка при разглеждането на повдигнатите въпроси. Нямам предвид обща теория, обединяваща всички глави, а по-скоро

адекватен теоретичен фундамент, на който биха могли да се опрат отделните части. Подобна възможност предоставя главата, посветена на Н. Райнов, в която дисертантката препраща към различни изследвания, за да изгради по-широк екран, върху който да проектира собствените си наблюдения. Допускането на възможността „Юнак и слепец“ и някои други приказки да бъдат свързани с отгласи от шамански практики е интересно. Н. Райнов несъмнено се интересува от културното наследство на Изтока и в частност – от азиатското, с което най-често е свързвано разглежданото явление, въпреки че практики на шаманизъм са наблюдавани и описани на много места по света. Свидетелствата за този му интерес не са малко, но тук е достатъчно да споменем поредицата „Приказки от цял свят“. В този смисъл разглеждането на произведения на Райнов през призмата на шаманизма не е невъзможно, но доказателствата за подобна връзка трябва да бъдат внимателно премислени и преценени, поради възможността за смесване на културни кодове, сходни по своя характер, но отвеждащи към различни културни модели. Вълшебните приказки са словесни текстове, докато шаманизмът е набор от магически и религиозни практики с определена цел. Написаното от Н. Райнов, според мен, по-скоро препраща към фолклорни словесни форми, които по свой начин, вероятно, са абсорбирали специфики, присъщи на шаманизма - говоря за своеобразно наслагване и преплитане, което трябва да се има предвид и което Т. Казанджиева е доловила.

Главата, посветена на Елин Пелин, има свое особено място в конструкцията на цялостната разработка. Тя се насочва към добре познат и нееднократно коментиран текст. В разработката не са подминати някои важни критически публикации, които коментират жанра на „Ян Бибиян“ и „Ян Бибиян на луната“. Опирането върху определен жанров модел е обвързано с откриването на собствен ъгъл на наблюдение към текста - проблема за евристичността на романа/романите. В подкрепа на тезата, че „Ян Бибиян на Луната“ бяга от фолклорно-приказното чрез просвещенско-научното и по своеобразен начин „предсказва“ осъществени по-късно научни открития, Т. Казанджиева привежда многобройни публикации на научни съобщения, оповестени най-вече чрез медиите. Някои от откритите съвпадения между художествен текст и научно съобщение несъмнено будят любопитство, но, струва ми се, не бива да се изпуска от внимание и фактът, че редица „фантастични“ текстове откровено боравят с

познати реалии /в случая – земни, от типа на долини, пещери, вода и т.н./, без това непременно да бъде възприемано като знак за прогностичност – описването на неизвестното в кодовете на познатото превръща непознатото във въобразимо, във възможно за възприятие. Твърдението обаче, че най-вече на българска почва „ Елин Пелин проявява своя талант на прогностик /.../ и по отношение на жанровото развитие на литературата, в която за в бъдеще ще изобилстват произведения на тема „извънземни цивилизации“/с.55 / не буди възражения.

Темата **за религията** в литературата за деца у нас е своеобразен фокус при коментара и интерпретацията на произведения на, **Дора Габе, Емануил Попдимитров Матвей Вълев, Санда Йовчева, Змей Горянин**. Главите, посветени на посочените автори, несъмнено са свързани помежду си именно чрез проблема за религиозното, мислено най-вече в морален аспект, което ги превръща в по-цялостно звучащи в сравнение с останалите части на труда. Заедно с това, както присъствието на Дядо Мраз, така и шаманизмът се отнасят към определен тип вярвания, които при подходящо интерпретиране могат да бъдат приобщени към един относително по-широк кръг от текстове за деца, интерпретиращи вярата /или различни вярвания в широкия смисъл на понятието/ и докосващи се по различен начин, с различни стратегии и цели до чудесното. Открояването на връзката между литературни произведения за деца с религиозна насоченост и фолклорната традиция има различни аспекти, които са представени по един или друг начин в разработката. Тук бих искала да вмъкна една забележка по повод на езика на дисертацията – употребата на понятия като „пространствена синестезия“ или „фолклорни идеи“ /могат да бъдат открити и други примери/ изисква някакъв вид пояснения. В противен случай написаното започва да звучи недостатъчно прецизно.

Някои от главите, обединени от интереса към религиозното, предполагат особено внимание. Такава е частта посветената на **Матвей Вълев** – автор, чието творчество и за възрастни дълго време е маргинализирано. Обединяващото наблюдение по повод на разглежданите в труда негови детски произведения Т. Казанджиева формулира така: в „... разказите му за деца се проявява личното преклонение на писателя пред Божията воля, и се разкрива непозната страна от неговата личност – дълбоката му религиозност, останала скрита зад маската на

„пътешественик“, „приключенец“ и „бохем“. /с.238/ Несъмнено тази глава има приносен характер, а задълбочаването на анализа и интерпретацията на белетристичния наратив на Вълев за сметка на препратките към съдържанието би допринесло за повишаване стойността на целия труд. Ако специфичният акцент при Матвей Вълев е поместеността на персонажите в чужда среда и произтичащите от това последствия, **Санда Йовчева** е индивидуализирана като жена автор най-вече чрез идеите си за равнопоставеност на половете. Ориентацията към проблема за формите на присъствие на момичето, на жената при детски автор не е непозната в критическите среди, но внимателното и нюансираното му изследване, въпреки натрупаната феминистка литература, все още предстои. В този смисъл повдигнатите въпроси около творчеството на Санда Йовчева от страна на Казанджива представляват специфичен интерес за занимаващите се с детска литература. Към това трябва да се прибави и подчертаното внимание към авторка, останала встрани от критическото изследователско поле – линия, която целият дисертационен труд се стреми да следва. С желанието да бъде коментирано малко известното може да бъде свързано и написаното за **Змей Горянин** - вглеждането в детските му текстове, в чийто център е търсенето на „опора във вярата в моменти на изпитание“ дава възможност за ново възприятие на фигурата на писателя. Дълго премълчаваното име на **Петър Завоев** присъства в разработката на Казанджиева чрез връзката си с твърде интересното детско списание „Македонска звезда“ и това го вписва в поредицата от автори, представени чрез работата си в сферата на периодичния печат. От друга страна, представеният труд на Завоев „Български възрожденци и просветители от Македония“ излиза извън границите на детската литература, което в някаква степен допринася за впечатлението за нехомогенност – разглеждането на труда в друга публикация е възможно решение.

Разбирането, че творецът може да бъде по-проницателен, по-свободен от общественика, от човека в реалния живот не е непознато. Насочено към написаното от Асен Босев то довежда дисертантката до следното заключение: „Интерпретацията на някои негови /на Исаев – б.м./ популярни творби показва откровената пародия на „комунистическия пантеон“ с налаганите образи, структури, символи и внушения, израз на несъгласието на писателя с уродливи явления в „пионерското“ битие на българските деца.“ /с.239/ Тук е заключена и основната теза на

съответната глава. Независимо от наличните елементи на критичност и осмиване, открити в различни стихотворения обаче, не съм убедена, че в съответните текстове става въпрос за пародия на „комунистическия пантеон“ – струва ми се, че по-скоро се срещаме със своеобразна форма на онази ”здравословна критика”, която самата комунистическа доктрина прокламира и в този смисъл - разпознава като своя. /Например, „Чел е много Ганин Гого” е доста популярно произведение около времето на своето публикуване, което дава сигнал, че, така или иначе, то не е разпознавано като накърняващо догмата./

Изнесените в последната глава факти и въвеждането на малко познати или непознати за българската публика детски поети и писатели от западните покрайнини е сред приносите на разработката на Т. Казанджива. Избраният основен ракурс към написаното от тях е във връзка с българската им идентичност, като особено ясно е открито името на Елизабета Георгиев, която е двуезичен автор.

Като **позитивна черта** на разработката бих посочила стремежа на Т. Казанджиева към търсене на специфична оптика към разглежданите автори и текстове - вкуса към поставяне на неизследвани въпроси и желанието за коментиране на литературните факти в светлина, различна от познатата, съсредоточаване на вниманието върху маргинализирани автори и произведения в опит да бъде уплътнена представата за различни литературни явления или процеси. Заедно с това работата би спечелила от преодоляването на известна фрагментарност, от избистрянето на теоретичния език, с който си служи, от по-прецизната употреба на някои понятия, от по-задълбоченото анализиране и интерпретиране на разглежданите творби за сметка на констативността и препращането към съдържание. Очистването от някои клишета /като пример могат да бъдат посочени пасажии при разглеждането на текстове на Санда Йовчева, да речем, съсредоточени върху „историческата линия” в творбите ѝ/ би допринесло в значителна степен за повишаване на научната стойност на труда.

Представените статии и студии демонстрират афинитета на Т. Казанджиева към детския периодичен печат, ясно видим и в основния ѝ труд; към проблемите на женското присъствие в литературата за деца, както и към явления, презентиращи културната среда на Балканите.

Вниманието към различни изображения и към графичното оформление на определени издания доказва желание за намиране на разноаспектен подход към разглежданите явления.

Заключение Въз основа на изложените тук впечатления от научните публикации на кандидатката, както и отчитайки преподавателската ѝ работа, давам своя положителен за заемането от доц. д-р Таня Казанджиева на научната длъжност „професор“ по Литература деца и фолклористика към катедра „Музика“ на СУ „Св. Кл. Охридски“.

София, 16. 07. 2025 г.

Проф. д-р Паулина Т. Стойчева